

УДК 808.2: 801

КОНТРАСТИВНІ СТУДІЇ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Ласка І.В., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри іноземних мов

Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України

Пархоменко О.М., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри теорії, практики та перекладу французької мови
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті висвітлено історико-філологічний контекст і теоретичні засади аналізу порядку слів у «Трактаті» Ш. Бате, розкрито відмінності порядку слів у латині й французькій мові та їх причини, узагальнено способи та правила перекладу, що їх пропонує Бате для збереження ораторського порядку слів, визначено роль контрастивних студій для становлення французького перекладознавства XVIII ст.

Ключові слова: компаративістика, історія перекладознавства, порядок слів, ораторський порядок слів, правила перекладу.

В статье рассмотрен историко-филологический контекст и теоретические принципы анализа порядка слов в «Трактате» Ш. Баттё, раскрыты различия порядка слов в латинском и французском языке и их причины, обобщены способы и правила перевода, предложенные Баттё для сохранения ораторского порядка слов, определена роль контрастивных исследований в становлении французской науки о переводе XVIII века.

Ключевые слова: компаративистика, история науки о переводе, порядок слов, ораторский порядок слов, правила перевода.

Laska I.V., Parchomenko O.M. CONTRASTIVE STUDIES IN THE CONTEXT OF THE HISTORY OF TRANSLATION

The article deals with the role of contrastive studies in the development of the French translation studies of the XVIII century. The historical-philological context and theoretical principles of word order analysis in the "Treatise" Ch. Batteux are defined, several differences of word order in Latin and French and their causes are revealed, methods and transfer rules proposed by Batteux to preserve the oratory order of words are summarized.

Key words: comparative linguistic studies, translation studies, word order, rhetorical word order, translation rules.

Постановка проблеми. Об'єктом нашого інтересу є праця Шарля Бате «Трактат про ораторську конструкцію» (1763 р.) [6], а предметом розгляду обрано стан прикладних зіставних досліджень із синтаксису у французькій граматиці XVIII ст.

Постановка завдання. Стаття має на меті визначити рівень контрастивних студій порядку слів у французькій і латинській мовах і їхню роль у становленні французького перекладознавства XVIII ст., яке лише набувало статусу науки. У статті передбачено висвітлити історико-філологічний контекст досліджень із порівняння мов у французькій граматиці, риториці й перекладознавстві XVI – XVIII ст., окреслити теоретичні засади аналізу порядку слів у «Трактаті» Ш. Бате, розкрити відмінності порядку слів у латині й французькій мові та їх причини, установлені Бате, узагальнити способи й засоби перекладу, що їх пропонує Бате для збереження ораторського порядку слів, розглянути виведені ним правила

перекладу на основі порівняння латини й французької мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Актуальність поставленої проблеми зумовлена інтересом сучасного перекладознавства до зіставно-типологічних досліджень. Звертаючись до праці Бате про порядок слів у французькій і латинській мовах і її значення для розвитку контрастивної граматики й перекладознавства, ми виходимо з того, що проблеми, що їх розробляють історики, врешті-решт суть актуальні проблеми нашої культури [3, с. 7], а історія мовознавства – це персоніфікована й драматизована теорія мови, в якій кожне наукове поняття має етикетку з указівкою на осіб, дати й конкретні обставини, пов'язані з їхньою появою в науці [4, с. 5].

В авторитетному підручнику з порівняльної типології В. Гака історичний огляд зіставно-типологічних досліджень починається з праць Ш. Балі, який уже в книзі "Traité de stylistique française" (Heidelberg,

1909) проводив паралелі між французькою та німецькою мовами, а пізніше в *“Linguistique générale et linguistique française”* (P., 1932) подав глибокий порівняльний опис цих двох мов [1, с. 24]. Проте спроби порівняння французької мови з іншими, передусім грецькою та латиною, мають значно давнішу кількавікову традицію. Якщо поети, ритори й граматисти XVI ст. – Т. Себіле, Ж. Дю Беле, Ж. Пельтьє та ін. (*Th. Sébillot, Art poétique François, 1548, J. Du Bellay, Defence et Illustration de la langue française, 1549, J. Peletier, L’Art poétique, 1555*) – обмежувалися декларативними заявами на захист і уславлення французької мови, такої ж шляхетної й багатой, як давні, ситуація з мовними й літературними студіями порівняльного характеру помітно змінилася в XVII ст. Уже «Грамматика Пор-Руаяля» (1660 р.), автори якої, А. Арно й К. Лянсьє, поставили проблему мовних універсалій, містила достатньо переконливі відомості про морфологічні й синтаксичні відмінності між французькою та давніми мовами.

Не менш серйозним підходом до порівняння мов вирізняється трактат Г. де Танда (*“Règles de la traduction”, 1660*), який на основі контрастивного опису латинської й французької мов створив фактично перший в європейській історії підручник із перекладу. Де Танд у своєму трактаті відводить значне місце питанням контрастивної семантики, відтворенню змісту при перекладі, охоплюючи при цьому достатньо широке коло проблем і досягаючи рівня аналізу, який мало чим поступається сучасним дослідженням. (Докладніше про роль Г. де Танда у становленні контрастивної семантики див. статтю І.В. Ласки [5] – Л. І., П. О.).

На відміну від граматистів і перекладачів XVII ст., які обмежувалися майже виключно порівнянням французької мови з класичними, учені XVIII ст. спираються на досвід перекладу не лише з давніх, а й із сучасних мов. Серед праць такого спрямування найбільш репрезентативним є «Трактат про універсальність французької мови» (*Discours sur l’universalité de la langue française, 1784*) Антуана Рівароля, який Ф. Брюно свого часу піддав суворій критиці за відсутність методології, назвавши його шедевром ілюзіоніста [8, с. 901].

Свідчення Рівароля та багатьох інших граматиків, літераторів і перекладачів XVIII ст. мають радше історичну вартість і цікаві для нас тим, що відбивають розповсюджені у французькому культурному середовищі стереотипи, які багато в чому визначали став-

лення до творів «чужих» культур і впливали на загальні стратегії та методи перекладу.

На цьому тлі вигідно вирізняються досить чітко окресленими методологічними рамками порівняльні студії порядку слів у латинській і французькій мовах, зокрема, у працях Бате та його послідовників. Один із протагоністів дискусії про порядок слів, відомий граматист, викладач риторики й філософії, абат Шарль Бате (*Charles Batteux, 1713–1780*) у «Трактаті про ораторську конструкцію» [6] на основі зіставлення мов, роздумів над їхнім духом вибудовує інтегровану концепцію перекладу й визначає його правила, спираючись на різницю в порядку слів між французькою й латинською мовами.

В усьому комплексі чинників, які впливають на синтаксичне аранжування речення, Бате виокремлює **природний** порядок слів і визначає його як такий, що залежить від важливості об’єктів [6, с. 4]. Оскільки в багатьох мовах є конструкції, які вимагають особливого розташування частин, а людський розум теж обробляє свої власні думки, виділяючи в них певні відносини, Бате розрізняє відповідно ще два види порядку слів: **граматичний**, «який встановлюється відповідно до зв’язку між головними й підпорядкованими словами», і **метафізичний**, «який бере до уваги абстрактні зв’язки між думками». Також до них слід долучити ще **ораторський** порядок слів, «який бере до уваги лише мету того, хто говорить» [6, с. 5–6]. (Тут і далі переклад наш – Л. І., П. О.). Саме співвідношенню цього ораторського порядку з іншими видами порядку слів автор і присвячує свій трактат.

Грамматичний порядок слів, на переконання Бате, є перешкодою для розуму й думок. Він прив’язаний до особливого духу мови й ніде повністю не співпадає. Є мови, як, наприклад, французька, де він якраз протилежний тому, що спостерігається в інших мовах, передусім у латинській: «*Чи є хоча б одне речення, написане по-латинськи, в якому не треба було б міняти, або, як ми кажемо, «зробити» конструкцію, коли ми хочемо перекласти його доброю французькою мовою?»* [6, с. 7]. Те саме стосується метафізичного порядку, згідно з яким причина передує наслідкові, знаки подаються після предмета й т. ін. Він важливий для вчених, коли вони дискутують або аналізують свої думки. Насправді ж, як зазначає Бате, «народ знає, бачить, робить, лише керуючись почуттям, часто навіть відчуттям, яке предмет викликає в ньому. Він визнача-

ється й керується дійсним враженням. Він скаже *Alexandre a vaincu Darius*, або *Darius a été vaincu par Alexandre*, залежно від того, як він це відчув і як предмети його вразили. Він знає лише це правило» [6, с. 7–8].

Бате зазначає, що мовлення розгортається в лінійному вимірі, який не співпадає ані з граматичним порядком слів, ані з метафізичним порядком частин думки: «<...> навіть якщо погодитися, що всі акти розуму стосовно предмета здійснюються одночасно, що є вочевидь хибним, тим не менше, треба було б, щоб існував якийсь порядок, установлений для мовлення, яке може подавати слова, а отже, і думки, лише одні за одними, як ми про це щойно сказали. Вони будуть подаватися в граматичному порядку, який бере до уваги лише матерію слів, чи в метафізичному порядку, який позбавлений усякого інтересу? А якщо не буде витримуватися ні той, ні інший, то який ще порядок, крім порядку важливості предметів, може дотримуватися?» [6, с. 13] Відповідь для Бате очевидна. Отже, він спрямовує особливу увагу саме на мовленнєвий ораторський порядок слів, який визначає як «заснований на інтересі або на точці зору того, хто говорить». [6, с. 8] Він розглядає ораторський порядок слів із комунікативно-прагматичних позицій, беручи до уваги учасників комунікативної ситуації, їхні наміри й інтереси, надаючи вирішального значення зацікавленості мовця, яка визначає порядок слів, ставлячи на перше місце ті, які позначають найважливіші для нього предмети, слова, які дозволяють переконати співрозмовника, змусити його погодитися, прийняти думку мовця [7, с. 296–297].

Про глибину граматичної інтуїції Бате свідчить близькість його висловлень до ідей Л. Теньєра, який протиставляв лінійний і структурний порядок слів [9, с. 17–25]. Види порядку слів, які розрізняє Бате, фактично відповідають трьом рівням аналізу речення, прийнятим у сучасній лінгвістиці з часів Ф. Данеша: формально-синтаксичному, логіко-семантичному й комунікативному, розходженням між якими сучасне перекладознавство пояснює більшість перекладацьких трансформацій [2, с. 409–452].

Звичайно, «Трактат про ораторську конструкцію» Шарля Бате не є спеціальним дослідженням із компаративістики, але автор розглядає проблему порядку слів у контексті перекладу, зіставляючи уривки з латинських авторів (частини речень, окремі речення, довгі періоди, фрагменти текстів) та їх переклади

французькою й подаючи у своїх коментарях глибокі зауваження контрастивного характеру стосовно схожості й відмінностей порядку слів у латинських і французьких реченнях.

На думку Бате, частини речення взаємно розташовуються так, що найважливіша з них є завжди на початку, тобто на найбільш помітному місці. Наприклад, коли кажуть *Alexander vicit Darium ad Arbelam*, можливі чотири точки зору. Якщо йдеться про те, щоб дізнатися, хто є той, що переміг Дарія, головною ідеєю речення є *Alexander*. Якщо запитують, який цар Персії був подоланий Олександром, головною ідеєю цього речення буде *Darius*. Якщо йдеться про місце, де було переможено Дарія, то це *ad Arbelam*. Нарешті, якщо хочуть знати, що за перемога вирішила долю Персії, протиставляючи її якійсь іншій перемозі, що не була вирішальною, де Дарій лише зазнав поразки, але не був переможений, тоді це слово *vicit*. [6, с. 14–15] Отже, у першому випадку ми скажемо: *Alexander vicit Darium ad Arbelam* «*c'est Alexandre qui a vaincu*», &c. У другому: *Darium vicit Alexander* «*c'est Darius qui a été vaincu par Alexandre*», &c. У третьому: *Ad Arbelam vicit Darium Alexander* «*ce fut à Arbelam que*», &c. Нарешті, у четвертому скажемо: *vicit ad Arbelam* «*la victoire décisive fut celle d'Arbelam*». Більше того, пояснюючи розподіл фокусів інтересу в реченні, Бате бере до уваги також текстові чинники. Наприклад, коли ми хочемо сказати, що саме Олександр, а не якийсь інший імператор, переміг Дарія, і «даємо перелік імператорів Македонії, характеризуючи їх якоюсь історичною рисою», і коли ми вже сказали, що Філіп підкорив Грецію, хіба будуть однаковими в цьому контексті конструкції *Alexander vicit Darium* чи *Darium vicit Alexander*? [6, с. 18] Наведені приклади й пояснення неспростовно доводять, що те, що сьогодні називається актуальним членуванням речення, не було чимось абсолютно невідомим для граматистів XVIII ст., зокрема для Бате, який послідовно переконує, що інтерес і мета мовця є головним чинником, що регулює аранжування слів у реченні.

Бате формулює принципи розташування слів у латинському реченні залежно від інтересу й мети мовця, подаючи варіанти перекладу французькою мовою. Якщо підмет речення є головним предметом інтересу, він ставиться на перше місце. Коли Цицерон хоче дати відчуття, що слава римського народу полягає в славі Лукулла, перемоги якого оспівані поетом Архієм, він скаже не

«*Pontum sibi Populus Romanus aperuit*», а «*Populus enim Romanus, Lucullo imperante, sibi Pontum aperuit*». І ми це перекладемо не «*Le peuple Romain s'est...*», а «*C'est le peuple Romain qui s'est ouvert le Pont, quand Lucullus y commandoit nos armées*». У французькому перекладі подібних латинських речень Бате майже всюди вживає зворот *c'est...qui* або інші конструкції, що служать для виділення: «*Primus sentio mala nostra, primus rescisco omnia, primus porrò abnuncio*» (Ter.) «*Je suis le premier qui sens nos maux, le premier qui les apprend, le premier qui, &c.*». [6, с. 17]

Латинським конструкціям із дієсловом-присудком на першому місці в перекладах Бате зазвичай відповідають французькі речення з дієсловом-присудком, яке має при собі ненаголошений займенник: «*Fuisti apud Leccam; distribuisti partes Italiae; statuisti quo quemque proficiscisci placeret; delegisti quos Romae relinqueres <...>*» (Cic. Cat. I). «*Vous vous êtes rendu chez Lecca, vous y avez distribué les différens cantons de l'Itale; vous avez réglé les postes où chacun doit se rendre; vous avez choisi ceux que vous avez laissé à Rome <...>*». Часом Бате вживає каузативну конструкцію, яка дозволяє поставити потрібне дієслово в наголошену позицію: «*Personat haec ingens latratu regna trifauci*». «*Il fait retentir ces vastes royaumes*». [6, с. 19]

Коли головна увага спрямована на об'єкт дії, як це часто трапляється, тоді керований дієсловом додаток ставиться перед цим дієсловом: «*Caelum, non animum mutant qui trans mare currunt*» (Hor.). При перекладі таких речень, що є дуже розповсюдженими в латині, звичайно використовується французька конструкція виділення за допомогою *c'est... que*: «*C'est de climat & non de cœur qu'on change quand on passe les mers*». [6, с. 20] Перекладаючи інше латинське речення з подібним порядком слів «*Tantum mansuetudinem, tam inusitatum clementiam, &c nullo modo praeterire possum*». (Cic. Pro Marc). – «*Une si étonnante bonté, une clémence si inouïe ne peut rester sans éloge*» [6, с. 19], Бате вдається до складного лексико-граматичного перетворення з модальним дієсловом *pouvoir* і інфінітивом дієслова *rester*; фактичним антонімом до вжитого в оригіналі латинського *praeterire* («проходити»). *Rester sans éloge* завдяки подвійному запереченню стає еквівалентом для *praeterire possum*. Ця конструкція дозволяє поставити відповідник латинського об'єкта *Une si étonnante bonté, etc.* у позицію підмета у французькому реченні. Коли йдеться

про спосіб чи якусь обставину дії, на перше місце в латинському реченні ставиться прислівник або якийсь його заміник: «*Non bene conveniunt, nec in unâ sede morantur majestas & amor*» (Ovid.). У цьому випадку французька мова, особливо поетична, теж має можливість зберегти на першому місці прислівник, удаючись до інверсії, як у перекладі, запропонованому Бате: «*Difficilement habitent ensemble, la dignité & l'amour*». [6, с. 20]

У перекладах, що їх пропонує Бате, немає нічого випадкового. Він свідомо шукає відповідники для латинських конструкцій, використовуючи різні способи, які дозволяють ставити логічний наголос на потрібному французькому слові. Французька мова, на його переконання, має для цього достатньо засобів [6, с. 21]. Бате наполягає, що йдеться не про поодинокі випадки, а про системні відповідності між мовами: *цієї системи постійно дотримувалися автори, які послуговувалися достатньо гнучкими мовами, здатними пристосуватися до цих різних конструкцій відповідно до потреби й випадків* [6, с. 16]. Усі ці засоби, які дозволяють видозмінювати форму виразу думки при перекладі, так чи інакше дотичні до риторики й стилістики, і вживаються вони, на переконання Бате, заради гармонії, яка залежить головно від ясності й палкості дискурсу.

Причину відмінностей у порядку слів між латиною й французькою мовою Бате вбачає передусім у наявності відмінкових форм у латинського іменника, що дозволяє легко ідентифікувати його граматичну функцію незалежно від місця, яке він займає в реченні, тоді як у французькій мові це можна зробити лише взявши до уваги позицію іменника. Латиною можемо сказати *Patrem amat filius* або *Filius amat patrem*, і обидві конструкції мають чітко визначений зміст. Французькою мовою слово *père*, вжите як синтаксично головне, і синтаксично підпорядковане *père* не мають жодних зовнішніх формальних ознак, і цю думку можна передати лише в один спосіб: *Le fils aime le père* [6, р. 176].

Друга причина відмінностей у порядку слів полягає, на думку Бате, у засобах, що їх використовують мови для вираження різноманітних граматичних відносин – активної дії, пасивності, взаємної дії, часу, місця, особи, роду, числа, способу. Так, у гебрійській мові невелика зміна самої форми дієслова дозволяє сказати в одному слові *j'ai enseigné, j'ai été enseigné, j'ai enseigné exactement, on m'a enseigné exactement, on m'a ordonné*

d'enseigner, on a eu ordre de m'enseigner, je me suis enseigné moi-même [6, с. 177]. Грецька та латинська мови мали лише частину цих переваг, але не всі. Французька ж мова, щоб виразити всі ці відносини, вживає різного роду службові слова: допоміжні дієслова *avoir* і *être*, і навіть обидва одночасно: *j'ai été enseigné*, придієслівні займенники *je, tu, il*, допоміжну частку *que* для деяких модальних значень і т. ін.

Проте коли ці дві причини, що зумовлюють відмінності в порядку слів, відсутні, французька мова має можливість повернутися до конструкцій із порядком слів, який відповідає латинському, завдяки схожості між двома мовами. На основі проведеного порівняння порядку слів у французькій і латинській мовах Бате визначає загальний принцип перекладу, який полягає в тому, щоб уникати латинських конструкцій там, де вони можуть стати перешкодою для адекватного сприйняття тексту, зробити текст незрозумілим. До них слід вдаватися в тих випадках, коли це не загрожує втратами для зрозумілості й живості тексту [6, с. 189]. Питання про інверсію з дотичним стало для Бате основним принципом, спираючись на який, він визначає всі правила стосовно способів перекладу [6, с. 210]. Проаналізувавши й узагальнивши можливі причини схожості й розходжень порядку слів у латинській і французькій мовах, Бате формулює головну zásadu перекладу: «З цього випливає, що перший принцип перекладу є таким: слід уживати звороти, які є в автора, коли обидві мови рівною мірою це дозволяють». [6, с. 217].

На основі цього принципу вчений робить низку більш конкретних висновків, яким надає статусу правил мистецтва перекладу. За іронічною оцінкою Ван Гуфа, Бате «перераховує в дванадцяти правилах все, що не слід перекладати в оригінальному творі» [10, с. 65]. Тим не менше, ці правила цікаві в контексті нашого дослідження тим, що найменш перші шість із них виводяться безпосередньо з результатів порівняння порядку слів у латині й французькій мові: 1) не змінювати порядок речей, чи фактів, чи міркувань, бо він однаковий в усіх мовах і залежить від людської природи, а не від особливого духу народів; 2) зберігати порядок думок або найменш їх частин, бо автор мав причини саме для такого порядку; 3) не міняти авторські періоди та їх структуру, бо період – це одна складна думка, яка включає кілька думок; 4) зберігати всі сполучники, не змінювати ні їхнє значення, ні їхнє місце, бо сполучники

якраз відображають хід думки, з'єднують її частини; 5) прислівники мають бути при дієсловах, попереду або позаду, залежно від гармонії чи енергії; 6) при перекладі слід відтворювати симетрію речень і виразів на різних рівнях – у звуках, у кількості складів, у закінченнях і довжині слів, у членах речення [6, с. 219–224].

Міркування Бате про порядок слів, його види й урахування його ролі при перекладі користувалися великим авторитетом не лише в сучасників, а й у наступного покоління перекладачів. Його думки з цього приводу повністю поділяє й розвиває перекладач Сенеки Дюро де ля Маль, дискутуючи з Ля Арпом із приводу можливостей французької мови порівняно з давніми й відстоюючи принцип творчої свободи перекладача.

Висновки з проведеного дослідження. Контрастивні дослідження у французькій граматиці XVIII ст., зокрема зіставлення порядку слів у латині й французькій мові, не є самоціллю й не містять великих теоретичних амбіцій, а мають радше прикладний характер і знаходять своє місце передусім у межах перекладознавства, яке поступово визначає свої теоретичні засади. Прикладом досліджень такого роду може служити «Трактат про ораторську конструкцію» Шарля Бате, в якому результати зіставлення порядку слів у латинській і французькій мовах, здійсненого автором, покладені в основу правил перекладу. Філософська грамика XVIII ст. мала достатньо глибоке уявлення про порядок слів у реченні, про чинники, від яких він залежить, про логічне й емпатичне виділення окремих членів речення. Це дозволило перекладознавцям, зокрема Бате, обґрунтувати можливості збереження комунікативно-синтаксичного виділення членів речення при переході від латинської мови до французької попри фіксованість порядку слів. Пропонуючи французькі відповідники до латинських конструкцій, Бате переконливо показує, що французька мова має необхідні засоби, які дозволяють виділити потрібне слово як мету повідомлення, послуговуючись сучасною термінологією, – надати йому функції реми в комунікативній структурі речення (звороти для виділення *c'est ... qui, c'est... que*, вживання пасивної конструкції, лексичні парафрази). Іншими словами, зіставляючи латинські та французькі конструкції, Бате фактично демонструє нам те, що сьогодні називається комунікативно-синтаксичними трансформаціями при перекладі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гак В. Сравнительная типология французского и русского языков / В. Гак / Ленинград : Просвещение, 1977. – 300 с.
2. Гак В. Языковые преобразования / В. Гак / – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
3. Гуревич А. Категории средневековой культуры / А. Гуревич / 2-е изд. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
4. Десницкая А. История лингвистических учений. Древний мир / А. Десницкая, С. Кацнельсон. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1980. – 259 с.
5. Ласка І. Елементи контрастивної семантики в «Трактаті про переклад» Гаспара де Танда / І. Ласка // *Studia Linguistica*. Vol. V (1). – Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2011. – С. 476–480.
6. Batteux Ch. *Traité de la construction oratoire / Principes de la littérature*. Par M. l'Abbé Batteux. Nouvelle édition. Tome V. (Chapitre X). À Paris, Chez Desaint & Saillant, M.DCC.LXXV. – 301 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://books.google.co.uk/books?id=38oDAAAQAAJ&hl=fr&pg=PR8#v=one>.
7. Batteux Ch. *Principes de la traduction / French Translators, 1600-1800: An Online Anthology of Prefaces and Criticism* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://scholarworks.umass.edu/french_translators/7.
8. Brunot F. *Histoire de la Langue française*. T.VIII Le français hors de la France au XVIII siècle, 2e partie. – Paris : Armand Colin. – 1209 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://archive.org/details/histoiredelalangv08pt2brun>.
9. Tesnière L. *Éléments de syntaxe structurale* / L. Tesnière. – Paris, 3e éd. 1976. – XXVI, 674 p.
10. Van Hoof H. *Histoire de la traduction en occident* / H. van Hoof. – Paris : Duculot, 1991. – 367 p.